

HANBELÎ MEZHEBİ VE TASAVVUF *

George MAKDISI

Çev.: Ramazan ÖZMEN **

İslâmî dînî hareketler tarihinde tasavvuf cereyanı, bizim İslâm hakkındaki el kitabımızdan anlaşılabilirliği gibi, aşağıdaki şekilde özetlenebilir. Tasavvuf, erken bir tarihte İslâm içerisinde doğmuş, Hz. Peygamber'in vefatından sonra birinci ve ikinci yüzyıllarda sakin ve huzurlu bir dönem geçirmiştir. Üçüncü yüzyılda resmî İslâm'dan gelen muhalefetle karşılaşmış ve bunu, büyük sûfi şehid el-Hallâc'ın darağacında idamına kadar varan kötü şöhretli işkencenin en son noktaya eriştiği sıkıntılı bir dönem izlemiştir. Bu idam, dördüncü yüzyılın ilk çeyreğinde (mîlâdî 10. asır) vuku bulmuştur. Bundan sonra gelen dönem, daha iyiye doğru bir değişimi beraberinde getirmiştir. Zira bu dönemde tasavvuf üzerine eserler telif edilmiş, eskiden telif edilmiş olan eserler istinsah yoluyla yeniden çoğaltılmış ve yayılmıştır. V/XI. yüzyılda –ki bilinen bir hikayedir– el-Gazâlî nerede ise tek başına ilk ve son defa resmî İslâm'la tasavvufu uzlaştırmada başarılı oldu. Fakat onun parlak başarısı, sünnî İslâm safları içinde şiddetli bir mücadele olmaksızın gerçekleşmedi. Bize söylendiğine farklı olarak tutucu, katı, uzlaşmaz, hatta mutaassıp gibi farklı şekillerde telakkî edilen Hanbelîler, tasavvufun sünnîliğe girmesine muhalefette olanca gücüyle mücadele etmiştir. Onlar mücadelelerini hem tasavvufun zaferinden önce hem de onun zaferinden sonra da sürdürmüşlerdir. Fakat, el-Gazâlî'nin kahramanca çabaları sayesinde ve yüzyıllar boyu süren amansız Hanbelî

* Çevirisini sunduğumuz bu makale esas itibarıyla bir sempozyum tebliği olup, 'The Hanbali School and Sufism' orijinal başlığı altında, ilki ACTAS IV Congresso de Estudos Arabes e Islamicos, Coimbra-Lisboa 1 A 8 de Setembro de 1968, (Leiden, E. J. Brill, 1971 ss. 71-84) ve diğeri *Humoniora Islamica*, SOAS (Vol. III/1974, , ss. 61-72) olmak üzere iki kez yayınlanmıştır. Tercümede yer alan normal parantez içerisindeki açıklamalar yazara, köşeli parantez içerisindeki açıklamalar ise bize aittir. İkinci yayının dipnotunda yazar G. Makdisi şu bilgiyi vermektedir: "Bu bildiri, 1968 yılının Ağustos-Eylül aylarında Coimbra Üniversitesi'nde düzenlenen IV. Arap ve İslâm Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuştur. Bu bildiri, Lizbon ve Coimbra Üniversiteleri'nin himayesi altındaki bir yayında neşredilmek üzere seçilmiştir. Yazar, bu makalenin yayının çok geç kaldığı kanısındadır (o, bu makaleye sonraki makalelerde birden fazla atıf yapmıştır) ve yayınları içerisinde ona yer verdikleri için *Humaniora Islamica*'nın editörlerine teşekkür eder."

** Dr. Ar. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyât Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı. rama-zan_ozmen@yahoo.com

mukâvemetine rağmen tasavvuf yayılmış; geniş ve büyüyen İslâm dünyasında büyük fetihler yapmaya devam etmiştir.

Bu hikaye ayrıntılarına inildiğinde değişik bir çehre almaktadır, fakat değişik yorumlardan üç belirgin safha ortaya çıkmaktadır: 1) Tasavvufun doğuşu ve yükselişi; 2) Tasavvufun resmî İslâm'la mücadelesi; ve 3) Kuvvetli Hanbelî muhalefetine rağmen tasavvufun zaferi ve yayılışı.

Üçüncü safha, yani tasavvufun katı Hanbelî muhalefeti karşısındaki zaferi hariç, âlimler hiç bir konuda fikir birliği edememişlerdir. Diğer taraftan, en ciddi fikir ayrılıkları; tasavvuf, iç etkenlere bağlı olarak İslâm'ın kendi dînî kaynaklarından mı yoksa diğer dinlerden gelen etkiler neticesinde mi ortaya çıktığı şeklinde tasavvufun kökenleri etrafında toplanmıştır: Son yıllarda, tasavvufun kökenlerinin Kur'ân'ın sürekli tefekkürünün bir sonucu olarak İslâmî olduğu yönünde fikir birliği oluşmuş gibi görünmektedir. Bu, Louis Massignon tarafından, İslâm'ın ilk üç asrının dökümanlarının fevkalade güzel bir şekilde incelenmesine dayanan ve 1922'de¹ yayınlanan *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane* adlı eserinde savunulan tezdir.

Tasavvufun kaynağı hususunda benim sonuçlarımın, Louis Massignon tarafından açıklandığı gibi, İslâmî tasavvufun iç etkenlerden doğduğu yönündeki teoriyi desteklediği görülecek olsa bile, benim maksadım tasavvufun kaynağından veya gelişiminden bahsetmek değildir. Bununla birlikte benim bildirimim esas konusu başkadır; Bu Hanbelîlerin tasavvufa karşı oldukları tezinin gerçekliğini test etmektir.

Ignaz Goldziher'in eserinin yayınlanmasından bu yana dâima, Hanbelî ekolü İslâmî araştırmalar sahasında modern bilimin gözde şamar oğlanı olagelmıştır. Eserleri, bir bütün olarak alındığında, bizim araştırma sahamızda en sağlam temellerden birini oluşturan bu ünlü âlime İslâmologların büyük bir minnettarlık borçlu olduklarını söylemek zaidir.

Fakat o, Hanbelî ekolü ile ilgili olarak, sanki kör bir noktaya, Hanbelîlik karşıtı kaynaklardan elde ettiği kör bir noktaya sahipti ve tabii olarak bu, onun bize intikal ettirdiği mükemmel mirasa dahil edildi. Bu açık fikrin olmayışı bir dereceye kadar, yüzyılın başında elde mevcut basılı tarihi kaynaklara atfedilebilir ki, Hanbelîlik karşıtı önyargularla dolu olan bu kaynaklar, bizim Hanbelî ekolü ile ilgili bilgimizin temellerini kurmak için kullanılan materyalleri sağlamıştır. Her ne kadar bugün saha ile alakalı pek çok yeni kaynak elde mevcut ise deizlenimler eski kaynaklardan doğmakta ve onlara dayanan araştırmalar canlılığını sürdürmektedir.

1 Gözden geçirilmiş II. baskı (Paris, J. Vrin, 1954).

İyi tahsil görmüş bir çok İslâm araştırmacısı bu gün hâlâ, sûfî el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089)² ve Abdulkâdir el-Cîlî'nin [el-Geylânî (çn)] (ö. 561/1166)³ sıkı birer Hanbelî olduğunu işittiklerinde şaşırılmaktadır. Bu iki mutasavvıfın gayretli birer Hanbelî olduğunu bilenler ise, genellikle bu olgunun Hanbelîler'in sözde tasavvuf karşılığı genel kuralının sadece bir istisnası olduğunu kabul etmektedir. Onlar bu konuda, bu iki mutasavvıfın Hanbelî ekolü ile olan ilişkilerini onların rasyonalist teolojiden [Kelâm ilmi (çn.)] kaçışları olarak gören Goldziher'in rehberliğini izlemektedirler.⁴

Bununla birlikte, Hanbelîlerin tasavvufa karşı olduğu fikrinde ısrar etmek, sadece kaynaklardan ortaya çıkan bir problem değildir; bu aynı zamanda kaynakların dili ile ilgili bir problemdir. Bu, orta çağdan bize ulaşan dökümanlarla ilgili süreklilik arzeden bir problemdir.

Dil problemi, Hanbelî kaynakların bizzat kendilerinde gayet açık bir şekilde görülebilir. Birisi, yukarıda adı geçen iki mutasavvıfın, İbn Receb'in Hanbelî mezhebi üzerine telif ettiği biyografi eserindeki hayatlarıyla ilgili bilgilere baktığında, el-Ensârî'nin '*es-sûfî*'⁵, el-Cîlî'nin ise '*ez-zâhid*'⁶ olarak zikredildiğini görür. Eğer bu tâbirler lafzî anlamlarıyla kullanılmışsa, el-Ensârî'nin şahsında bir *sûfî* (mystic), el-Cîlî'nin şahsında ise sade bir *zâhid*'e (ascetic) sahibiz demektir.

Fakat yine de Hanbelî mezhebinde bir Sûfî'nin bir Hanbelî tabakât müellifi tarafından bu sıfatla kabul edilmesi, mezhep için kaygıya sebep olmuştur. İnsan, bir Hanbelî tabakât müellifi problemi sessizce geçiştirmek için yeterince ihtiyatlı olmalı diye düşünebilir. İbn Receb'in bu iki sûfîyi seçmesinden iki geçici sonuç çıkarılabilir: 1) İbn Receb Hanbelî ekolü çevrelerinde tasavvuf hakkında dikkatli davranmaya ihtiyaç hissetmiyor olarak görünmektedir; ve 2) onun *sûfî* ve *zâhid* terimlerini kullanması, bu iki terimin Hanbelîlerce sinonim olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Bu sonuçları İbn Receb'in Zeyl'inde yapılan sonraki uygulamalarda müteakip metinle güçlenmiştir. Bu iki ciltlik biyografi eseri Hanbelî mezhebinin

2 Bu sûfî hakkında bk., S. de Beaurecueil, '*al-Ansârî al-Harawî*' md., Encyclopaedia of Islam, (New Edition).

3 Bu sûfî hakkında bk., W. Braune, '*Abd al-Kâdir al-Djilânî*' md., Encyclopaedia of Islam, (New Edition).

4 I. Goldziher, *Le dogme et la loi de l'Islam* (Paris, P. Geuther, 1920), ss. 144-145.

5 Bk., İbn Receb, *Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, yay., H. Laoust-Sâmi Dahhân, c.I. (Institut Français de Damas yayınları, Şam, 1951) (=Zeyl), c.I, s.64, 11. satır; İbn Receb, *Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, yay. M. Hâmid el-Fikî, II cilt. (es-Sunnetu'l-Muhammediyye Yay., Kahire, 1372/1952) (=Zeyl [Fikî neşri]), c.I, s.50, 9. satır.

6 Bk., *Zeyl*, (Fikî neşri), c.I, s. 290, 10. satır.

5/11. yüz yıldan 8/14. yüz yıla kadar olan üç yüz yıllık bir dönemini kapsamaktadır. Hanbelî biyografilerinin isim ve lakaplardan oluşan bilgilerinin sadece başlıklarını okuyunca, okuyucu “sufî” olarak isimlendirilmiş on ‘Sûfî’ye rastlayabilir.⁷ İsimlerden sonra ana metinleri okuyarak, okuyucu hemen hemen bunun üç katı sayıda Sûfî olarak tanımlanabilecek Hanbelî tesbit edebilir.⁸ Ve yine sıkı bir tetkikle toplam sayı yüzü geçebilir, yani İbn Receb tarafından ele alınan Hanbelîlerin 1/6’sının üzerine çıkabilir. Fakat Hanbelî sûfîlerin gerçek sayısı yine de bu sayıdan fazladır; çünkü İbn Receb, diğer kaynaklarda sûfî oldukları belirtilen birçok Hanbelî’nin tasavvufî yönü hakkında bilgi vermez.⁹

Bir kaç yıl önce, İbn Akîl’in (ö. 513/1119) zamanında 11. yüz yıldaki Bağdad’ta Hanbelî tasavvufu üzerine kısa bir makale yazdım.¹⁰ O zamandan beri, özellikle de yakın zamanlarda, Hanbelî mezhebinin tasavvufî olan bağlantısının şümülüne daha fazla ışık tutan kaynaklarla karşılaştım.

Hanbelî fakihi İbn Kudâme (ö. 620/1223) tarafından kaleme alınan iki eser bu yönde araştırma yapmak gerektiğini gösterdi.¹¹ Bu eserlerden birincisi Kitâbu’t-Tevvâbîn idi ki, bu eser birisi Hanbelîliğin lehine diğeri ise tasavvufun lehine olmak üzere iki çeşit mesaj vermekte idi.¹² Tahrîmu’n-Nazar fî Kütübi Ehli’l-Kelâm adlı ikinci eserde ise, İbn Kudâme, Hanbelî meslektaşısı İbn Akîl’i teolojik rasyonalizm’e [*Kelâm* (çn)] olan yakınlığı dolayısıyla kınamakta, ancak İbn Akîl’in Hallac* sevgisini nerede ise tamamen sessizce geçiştirmekte idi.¹³ İbn Akîl’in meşhur davasına aşına olanlar, onun Mu’tezilî eğilimlerini terketmek ve sûfî Hallac’ı övmek ve onu haklı göstermek için yazdığı eserindeki sözlerini geri almak zorunda bırakıldığını hatırlayacaklardır.¹⁴ İbn Kudâme, İbn Akîl’in

7 Bk., Zeyl, (Fıkî neşri), şu rakamlardaki biyografik bilgiler:ss. 22, 27, 136, 389, 393, 398, 445, 463, 466.

8 Bk., Zeyl, (Fıkî neşri), şu rakamlardaki biyografik bilgiler: ss.139, 193, 196, 197, 200, 233, 274, 289, 302, 307, 313, 323, 369, 370, 373, 381, 396, 397, 405, 436, 448, 472, 473, 492, 493, 514, 551.

9 Bu Hanbelî sûfîler için aşağıdaki şemaya bakınız.

10 Bk., G. Makdisî, *Ibn ‘Aqîl et la résurgence de l’Islam traditionaliste au XI siècle* (Institut Français de Damas Yay., 1963) (=Ibn ‘Aqîl), ss.377-383.

11 İbn Kudâme hakkında bilgi için bk., G. Makdisî, *‘Ibn Kudâma’* md., *Encyclopaedia of Islam*, (New Edition).

12 İbn Kudâme, *Kitâbu’t-Tevvâbîn*, “Le Livre des Pénitent” (Institut Français de Damas Yay., 1961), s. XXV.

* G. Makdisî, original metinde ‘Hallajism=Hallacizm’ tabirini kullanmaktadır. Ancak yerleşik tasavvuf literatüründe bu şekilde bir terime rastlayamadığımız için, biz bu ifadeyi yukarıdaki şekilde Türkçe’ye aktarmayı uygun gördük. (çn.)

13 Bk., G. Makdisî, *Ibn Qudâma’s Censure of Speculative Theology* (Gibb Memorial New Series XX; London, Luzac, 1962).

14 İbn Akîl’in sözlerini geri alması için bk., G. Makdisî, *Nouveaux détails sur l’affaire d’Ibn ‘Aqîl*

sözlerini alırken kullandığı ifadeleri kelimesi kelimesine zikretmekte, fakat Hallâc'la ilgili pasaja geldiğinde bunları atlamakta ve onun yerine aşağıdaki kısa yorumu koymaktadır: “İbn Akîl burada başka bir şey zikretmekte ve sonra şöyle diyerek sözlerine devam etmektedir...”¹⁵ İbn Kudâme'nin bu sözleri, onun Hallâc'la ilgili pasajı atlamasının bilinçli bir hareket olduğunu göstermektedir.

Tasavvufla Hanbelîlik arasında (oldukça kökleşmiş) düşmanca bir ilim geleneği olmasına rağmen Massignon tarafından zikredildiği gibi, İbn Kudâme'nin ismini sadece Hallâc'ın lehinde olan Hanbelîlerin listesine eklemek için kendimle mücadele ettim.¹⁶

Fakat bundan sonra şaşırtacak şekilde kesin olan beklenmedik bir şey meydana geldi. Şöyle ki, Hanbelî âlimimiz İbn Kudâme'nin isminin şüpheye mahal bırakmayacak ve tamamen apaçık bir şekilde yer aldığı tarikata girdiğini gösteren töreni ile ilgili bir silsile keşfedildi. Üstelik bu sûfî silsilesinde sadece İbn Kudâme'nin kendi ismi değil, fakat aynı zamanda, her biri diğerine Sûfî hırkası giydiren diğer on Hanbelînin de ismi görünmekte idi. İbn Kudâme bu hırkayı doğrudan şeyhi ünlü Hanbelî sûfî Abdulkâdir el-Cîlî'den alarak giymekte idi.

Sûfîliğe girdiğini gösteren bu silsileyi, İbn Kudâme'nin yedi asır önce yaşadığı ve ders verdiği şehir olan Şam'daki Zâhiriye kütüphanesindeki yazmaların¹⁷ birinin içerisinde buldum. Daha sonra teyit edici deliller İstanbul, Leiden, Dublin ve Princeton'daki el yazmalarının incelenmesi sonucu geldi. Aynı zamanda ben, Hanbelî olmayan sûfî isnadlarının birisi ile ilgili biyografik bilgide daha fazla teyit edici delil buldum. İbn Hacer el-Askalânî'nin ed-Dürerü'l-Kâmine'sinde¹⁸ Şemsuddîn ed-Duneysirî'nin şeceresi, kendi ifadesine göre diğer iki Hanbelî sûfî vasıtası ile İbn Kudâme'ye dayanmaktadır. Böyle

(=L'Affaire d'Ibn 'Aqîl) *Mélanges Louis Massignon* içerisinde (Paris-Şam, 1956, c.III, s.57.), c.III,ss. 91-126; G. Makdisî, *Ibn 'Aqîl*, 426 vd; ayrıca bk., I. Goldziher, *Zur Geschichte den hanbalitischen Bevegungen*, ZDMG içerisinde, LXII (1908), ss.1-26, özellikle İbn Akîl'in sözlerini geri alırken kullandığı ifadelerin metninin uzun şekilde alıntılandığı 20 ve 21. sayfalara bakınız. (Bu ifadelerin tercümesi için bk., G. Makdisî, *Ibn 'Aqîl*, ss.426-428); L. Massignon, *La Passion d'al-Hallaj* (Paris, P. Geuther, 1914-1922), ss.366-367.

[G. Makdisî'nin yukarıda zikrettiği I. Goldziher'in '*Zur Geschichte den hanbalitischen Bevegungen*' isimli makalesi, '*Hanbelî Hareketlerin Tarihi Hakkında*' başlığı altında Dr. Tahsin Görgün tarafından özet olarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu tercüme yayınlanmamış olup İSAM kütüphanesinde 'Hanbelîlik' poşeti içerisinde yer almaktadır. (çn.)]

15 Bk., G. Makdisî, *Ibn Qudâma's Censure*, 3 (Arapça metnin 8. paragrafının 6. satırı: *ve zekera [Ibn 'Aqîl] şeyhân âhara sümme kâl*) –Hallac'la ilgili atlanan pasaj için bk., G. Makdisî, *Ibn 'Aqîl*, s.427 (7-11. satırlar arası).

16 Bk., G. Makdisî, *L'Affaire d'Ibn 'Aqîl*, s.126.

17 *Mecmû*'18, vr: 254b.

18Age, c.IV, s. 264 (no: 728).

çeşitli delillerle teyit edilen Zâhiriye kütüphanesinde yer alan tarikate kabulle ilgili Hanbelî silsilesi müstakil bir makalede araştırılmıştır.¹⁹

Hanbelî tasavvufu, Massignon'un tasavvufun Kur'ân kaynaklı olduğu şeklindeki teorisi ile uyum içerisindedir. Sürekli Kur'ân tefekkürü ile bilinen ilk dönem sûfleri gibi, Hanbelîler için de, Kur'ân'ın Hanbelî doktrininde oynadığı rolü vurgulamaya hemen hemen hiç gerek yoktur. Bu nedenle, her ne kadar İbnu'l-Cevzî ve İbn Teymiyye'yi tasavvufun iki büyük hasmı olarak zikretse de²⁰, Hanbelîliğin tasavvufa karşı olduğu teorisini kabul etmemekte Massignon anlaşılabilir. ²¹ Diğer taraftan, farzedilen Hanbelî tasavvuf karşıtlığı, İslâmî tasavvufun yabancı kaynaklı olduğu teorisi ile uyum içerisindedir. Goldziher'in Hanbelî mezhebini tasavvufa düşman olarak görebilmesinin nedeni, Hanbelî geleneğinin tasavvufu İslâm'a gizlice sokulmuş bir yabancı sapkın bid'at olarak kabul etmiş olmalarıdır.

Yakınlarda müteveffâ Marjian Molé, Massignon'un İslâmî tasavvufun dahilî etkenlerden doğduğu yönündeki teorisini kabul ederken, tasavvuf gibi aynı kaynaklardan doğan Hanbelîliğin –kendi inancına göre- neden farklı bir yöne kaydığını açıklamayı gerekli görmüştür: “Tasavvuf”, diyor Molé, “derin bir doyurucu Kur'ânî çevrede doğdu. Fakat diğer İslâmî akımlar –Hanbelîlik gibi– bu nedenle benzer bir yöne doğru kaymaksızın aynı şekilde bu kaynaktan çıktı. Kutsal metnin başlangıçtaki çağrısına, bazı kişiler kendi derin istekleri ile uyum içerisinde olan özel bir yöntemle tepki gösteriyorlardı.²² Bu ifade, tasavvuf ve Hanbelîliğin ortak kaynaktan doğması fakat birbirinden farklı şekilde gelişmesindeki zâhirî paradoksu açıklamak için ciddi bir teşebbüstür. Tasavvuf ve Hanbelîlik için ortak bir kaynak kabul etmekte Massignon gibi Molé de haklı idi. Eğer o, daha sonraki gelişimlerinde bu iki akım arasında bir

19 Louis Massignon'a tahsis edilmiş özel bir yayın olan Cahiers d'Herme (Paris) içerisinde, (baskıda).

20 L. Massignon, La Passion d'al-Hallâc, s. 354: “[Hanbelî] ekolü geleneğinin genelinin, Hallac'ın suçlu bulunmasının meşrûiyetini kabul ettikleri kesin değildir. el-Husri (sûfi), Hallac'ın dokunulmazlığının (mukaddesliğinin) savunucusu olan İbn Akil'in sözlerini geri almaya zorlanmasından geri durmaktadır. Her ikisi de kabul edilmiş iki Hanbelî olan büyük sûfler el-Herevî ve Abdulkâdir el-Cilânî, kendilerinin Hallac'tan yana olduklarını açıkça ilan etmişlerdir. Ve İbnu'l-Cevzî ile İbn Teymiyye tamamen Hallac'a karşı oldukları halde, İbn Teymiyye'nin insaflı yorumcusu Mer'î, Hallac'ın mâsum olduğunu ilan eden İbnu'l-Gazzâl ve et-Tûfi ile aynı fikre sahiptir.” (Fransızca'dan tercüme edilmiştir).

21 Bk., Encyclopaedia of Islam, 'Tasavvuf' md., bibliyografyanın sonu.

22 Marjian Molé, Les Mystiques musulmans (Universitaires de France Yay., Paris, 1965), ss. 35-36: “Tasavvuf, Kur'ân'ın derinlemesine içselleştirildiği bir ortamda doğdu. Fakat, eş zamanlı olarak ortaya çıkan –Hanbelîlik gibi- diğer İslâmî akımlar, birbirleriyle benzer şartlarda gelişip şekillenmişlerdir. Kutsal metnin en temel çağrısı, muhakkak ki bireylerin kendi özümseyişlerine uygun olarak özel bir biçimde davranmalarından ibarettir.”

fark görüyorsa, buradaki yanılğı onun Goldziher'in Hanbelîliğin tasavvufa düşman olduğu yönündeki tezini kabul etmesinde yatmaktadır.

Aslında Hanbelîlikle tasavvuf arasında çok sıkı bir yakınlık/benzerlik vardır. Bu yakınlık, sadece onların ortak dînî kökenlerinde, yani Kur'ân'ın tefekküründe değil; fakat aynı zamanda onların İslâm'ın erken dönem dînî hareketlerinden biri olmalarındaki ortak konumlarında da görülebilir. Hem Hanbelîler hem de mutasavvıflar, sadece hadis uzmanı olarak değil, Rasyonalistlere [*mütekellimîn'e* (çn.)] karşı olarak ehlu'l-hadîs'e mensup idiler. Bu yakınlık, onların *Kelâm'a* karşı ortak, etkin ve bitip tükenmeyen düşmanlıklarını açıklamaktadır. Üstelik, hem Hanbelîler hem de mutasavvıflar fiillerin şekilciliğinin ötesine geçmişlerdir. İyi amellerin ancak onların arkasındaki niyetlere göre değer kazanacağını ifade eden bir hadis (*innamâ'l-a'mâl bi'n-niyyât*), Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde çok sık geçer. Eğer bazı Hanbelîler tamamen aynı şeyi yapan diğer muhaddis sûfiler gibi davranarak Hallâc'ı ve diğer sûfileri kınamışlarsa, diğer yandan Hanbelî mutasavvıfları da içine alan öteki muhaddis sûfiler de Hallac'ın velâyet makamına ulaştığı yönündeki görüşü tercih etmişlerdir.

Hanbelîliğin tasavvufa düşman olduğu şeklindeki teori, sıkı bir tetkike dayanacak güçte değildir. Bu düşmanlık özel bir şekilde İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200) ve İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) atfedilmiştir ki, bunların her ikisi de 11. yüz yıldan sonra yaşamış ve ölmüşlerdir. Bu sözde tasavvufun baş düşmanları, sünnî İslâm'la tasavvufun barıştırıldığı ve Hanbelî muhalefetine rağmen vuku bulan 11. yüz yıl tasavvuf zaferinden sonra, ölmüşlerdir.²³ Fakat biz 11. yüz yılda yaşamış olan İbn Akîl'in²⁴ ismini eklemek suretiyle bu anakronizmi* desteklese bile, Hanbelîliğin tasavvufa düşman olduğu şeklindeki teori yeterli destekten yoksun olduğu için yine de güme gitmekten kurtulamayacaktır. Sebep, basit bir şekilde bu üç Hanbelî âlimin hiç birini bir tasavvuf düşmanı olarak nitelemeye yetmemektedir. Şimdi kayıtlara bakalım.

İbn Akîl yirmi yaşlarında bir gençken içerisinde sûfî Hallâc'a karşı büyük saygı ifadeleri geçen bir eser kaleme aldı.²⁵ Kendisinin de mensup olduğu

23 Sünnî İslâm'la tasavvufun barıştırılmış olması için, her şeyden önce tasavvufun Sünnî İslâm'dan uzaklaşmış olması gerekirdi. Fakat bu [tasavvufun sünnî İslâm'dan uzaklaşması], biz, aynı zamanda fakih olan ve toplum hayatına ve bütün İslâmî ilimlere iştirak eden sûfilerin hayatlarından bildiğimiz için, hiç bir zaman vuku bulmamıştır. Krş., çeşitli tabakât eserleri, ayrıca krş., M. Molé, *Les Mystiques musulmans*, ss.87-88.

24 İbnu'l-Cevzî'nin belirli sûfî davranışlarına karşı olarak telif ettiği ana eseri, geniş ölçüde İbn Akîl'e dayanmaktadır.

* Tarih ve çağ yanılması, bir olayın tarihi ve çağı ile ilgili olarak düşülen karışıklık. (çn.)

25 G. Makdisî, *İbn 'Aqîl*, s.517 (no: 22); G. Makdisî, *L'Affaire d'Ibn 'Aqîl*, 93f; L. Massignon, *Ahbâru'l-Hallac*, III. bsk., (J. Vrin, paris, 1957), 89ff.

Hanbelî mezhebinden birisi tarafından ona karşı, mezhep adına değil de şahsî olarak²⁶ bir suçlama yöneltildi ve diğer ifadeleri arasında Hallâc'a karşı *sevgi ve saygı ifade eden sözlerini*** geri almaya zorlandı. Bununla birlikte, İbn Akîl'in imha ettiği tahmin edilen Hallâc'la ilgili bu eser, daha sonra İbn Akîl'in kendi el yazısı ile İbnu'l-Cevzî'nin kütüphanesinde bulunmuştur.²⁷ Ve bu eser daha sonra yine başka bir Hanbelî âlimi İbnu'l-Gazzâl tarafından Hallâc'a karşı büyük saygı hissi ile kaleme aldığı kendi eserinde kullanılmıştır.²⁸ Açıkça görüldüğü gibi İbn Akîl bir tasavvuf düşmanı olarak nitelendirilemez.

Ve İbn Teymiyye de [bir tasavvuf düşmanı olarak nitelendirilemez.]. M. Henri Laoust İbn Teymiyye'nin tasavvufu olan yakınlığını daha önce yazmıştı²⁹ ve birisi onun eserlerinde tasavvufu kınayıcı en ufak bir ifadeyi bulmak için boş yere çabalar durur. İbn Teymiyye *İttihâdiyye*'nin panteistik tasavvuf anlayışına karşıdır, fakat o Cüneyd, Sehl et-Tüsterî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Abdulkâdir el-Cîlî ve Ebû Hafs es-Sühreverdî gibi mutasavvıfların eserlerine karşı duyduğu hayranlık ve takdir hislerini izhar etmiştir.³⁰

Şimdi biz daha da ileri giderek, iddiaya göre tasavvufun bu yaman hasmının bizzat kendisinin birden fazla tarikata³¹ ve fakat özellikle de Abdulkâdir el-Cîlî'nin tarikatına mensup bir sûfî olduğunu gösterecek bir konumdayız.³² Kendisi de bir Hanbelî olan Yusuf b. Abdilhâdî (ö. Ö. 909/1503) tarafından telif edilen Bed'ü'l-Ulka bi-Lübs'il-Hırka adını taşıyan ve yegane el yazma nüshası Princeton'da³³ muhafaza edilen Sûfî hırkası³⁴ giyme ile ilgili bir

26 Bu sorun, L'Affaire d'Ibn 'Aqîl'de incelenmiştir, çeşitli yerlerde, özellikle de s. 120 vd., İbnu'l-Bennâ'nın özel günlüğüne dayanmaktadır (G. Makdisî, *Autograph Diary of an Eleventh Century Historian of Baghdad*), BSOAS içerisinde, c. XVIII-XIX (1956-1957).

** Çeviride italik olarak verdiğimiz ifadeler orijinal metinde geçen 'Hallajism' iafedesine karşılık olarak tercih edilmiştir. Bu konu ile ilgili kısa bir açıklama 13. dipnotta verildi. (çn.)

27 Bk., G. Makdisî, İbn 'Aqîl, s.517 ve n. 4.

28 İbn Receb, Zeyl, (Fıkî neşri),c. II, s.106. Ayrıca bk., L. Massignon, La passion d'al-Hallâc, s.377. -Bâkûya'nın Hallâc üzerine kaleme aldığı Bidâye, yegane el yazması nüsha halinde vakıf olarak kurulmuş olan Şam'daki Ziyâiye'deki Hanbelî medresesinde muhafaza edilmiş olup, isnad zincirinde bir çok Hanbelî yer almaktadır. Bk., L. Massignon, Ahbârü'l-Hallâc, III. bsk., 86 vd., ve Planche I (s 32) ravilerin isnad zincirleri ile birlikte Hanbelî Yusuf b. Abdilhâdî'nin (ö. 909) eserin her yerinde imzasının olması, onun bu eseri bir çok hocasının yönetimi altında okuduğunu göstermektedir.

29 H. Laoust, Essai sur les idées sociales et politiques d'Ibn Taimiyya (Institut Français Archéologie Orientale Yay., Kahire 1939), s. 89 ve çeşitli yerlerde.

30 H. Laoust, *Le Hanbalisme sous les mamlouks bahrides*, Revue des Études Islamiques (1960) içerisinde, s.35.

31 *Tarikat* teriminin anlamı ve İslâm tarikatlarının bir listesi için bak., L. Massignon, '*Tarika*' md, Encyclopaedia of Islam.

32 el-Cîlî hakkında bk., W. Braune, '*Abd al-Kâdir el-Djilî*', md. ve oradaki bibliyografya, Encyclopaedia of Islam (New Edition).

33 Cl. Huart, '*khirka*' md., El.

Hanbelî eserinde, İbn Teymiyye'nin, biri hariç (el-Cîlî) şimdiye kadar sûfî olarak bilinmeyen hepsi de çok ünlü olan Hanbelî âlimlerle birlikte bir tasavvuf şeceresinde yer aldığı görülmektedir. Bu sûfî silsilesinde halkalar sırasıyla birinden diğerine şöyle intikal etmektedir:³⁵ 1) Abdulkâdir el-Cîlî (ö. 561/1166); 2) Ebû Ömer b. Kudâme (ö. 607/1210)³⁶; 3) Muvaffakuddîn ibn Kudâme (ö. 620/1223)³⁷; 4) İbn Ebî Ömer b. Kudâme (ö. 682/1283)³⁸; 5) İbn Teymiyye (ö. 728/1328)³⁹; 6) İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)⁴⁰; 7) İbn Receb (ö. 795/1393)⁴¹.

Yukarıdaki sûfî şeceresinde 4. sırada yer alan İbn Ebî Ömer b. Kudâme, 3. sırada yer alan amcası Muvaffakuddîn ibn Kudâme'ye 2. sırada yer alan babası Ebû Ömer Kudâme vasıtasıyla değil, fakat onların her ikisine de aşağıdaki semada da gösterildiği gibi doğrudan bağlanmıştır.

- 1) Abdulkâdir el-Cîlî (ö. 561)
- 2) Ebû Ömer b. Kudâme (ö. 607)
- 3) Muvaffakuddîn b. Kudâme (ö. 620)
- 4) İbn Ebî Ömer b. Kudâme (ö. 682)
- 5) İbn Teymiyye (ö. 728)
- 6) İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751)
- 7) İbn Receb (ö. 795)

Bu aynı eserin başka bir yerinde⁴² İbn Teymiyye'nin sûfî şeceresi, yukarıda zikredildiği gibi aynı iki aracı vasıtasıyla, yani 4. sırada yer alan İbn Ebî Ömer b. Kudâme ve 3. sırada yer alan Muvaffakuddîn ibn Kudâme vasıtasıyla Abdulkâdir el-Cîlî'ye ulaşmaktadır.

Silsiledeki Abdulkâdir el-Cîlî ile onun (İbn Kudâme'nin) arasını ayıran hattın daha detaylı bir te'yidi, bizzat İbn Teymiyye'den gelmektedir ki bu Dublin'deki Chester Betty Kütüphanesi'nde bulunan yegane bir yazmada nakledilmiştir. Bu eser

34 Yahuda Koleksiyonu, kataloglarının hazırlanması çalışmalarını devam ediyor. Bu koleksiyonun şimdiye kadar basılmamış olan katalog ve kart dosyalarından yararlanmamı sağladığı için, bu vesileyle tekrar burada D. Rudolf Mach'a samimi teşekkürlerimi sunuyorum.

35 Bk., Yûsuf b. Abdilhâdî, Bed'u'l-Ulka bi-Lebsi'l-Hırka, Yazma, Yahuda Koleksiyonu (Princeton), vr. 171b-172a.

36 Hakkında bilgi için bk., İbn Receb, Zeyl, (Fıkî neş.),c. II, ss.52-61; H. Laoust, Le Hanbalisme, REI (1959), ss.123-124.

37 Bk., G. Makdisî, 'İbn Kudâma' md. Ve orada zikredilen bibliyografya, EI2.

38 GAL,c. I, s. 339, Suppl., c.I, s. 691; İbn Receb, Zeyl, c.II, ss. 304-310.

39 H. Laoust, Essai sur les idées sociales et politiques d'Ibn Taimiyya, (PIFAO, Kahire, 1939), ve Le Hanbalisme, REI çerisinde, 1960, s. 7 vd.

40 GAL,c. II, 105f, Suppl.,c. II, 126ff.; H. Laoust, Le Hanbalisme, REI çerisinde, 1960, ss. 66-68.

41 G. Makdisî, 'İbn Radjab md., ve orada zikredilen bibliyografya, ' EI2, (baskıda).

42 Yûsuf b. Abdilhâdî, Bed'ü'l-Ulka bi-Lebsi'l-Hırka, vr.169b.

Terğîbu'l-Mutahâbbîn fî Lübsi Hırkatî'l-Mütemeyyizîn ismini taşımakta olup, Cemâleddîn et-Talyânî tarafından telif edilmiştir.⁴³ Burada İbn Teymiyye'nin el-Mes'ele't-Tebrîzîye adlı eserinden iktibas edilen kendi sözleri, ikisi arasındaki iki halkayla onun Abdulkâdir el-Cîlî'ye bağlandığını doğrulamaktadır: "Abdulkâdir'in (el-Cîlî) mübarek hırkasını giydim, onunla benim aramda iki (sûfi şeyh) vardır."⁴⁴

Yusuf b. Abdilhâdi tarafından Bed'ü'l-Ulka adlı eserinde sık sık kullanılan, İbn Nâsiruddîn⁴⁵ tarafından telif edilen ve İtfâu Hurkatî'l-Havbe bi-İlbâsı Hırkatî't-Tevbe adını taşıyan kaybolmuş bir eserde İbn Teymiyye'nin, birden fazla sûfi ekolüne bağlı olduğunu doğruladığı ve bunların hepsinin en mükemmeli olarak Abdulkâdir el-Cîlî'nin usûlünü övdüğü zikredilmektedir: "Aralarında Şeyh Abdulkâdir el-Cîlî'nin de bulunduğu çeşitli tarikatlara mensup bir kaç şeyhin sûfi hırkasını giydim ki, Abdulkâdir'in tarikatı ünlü olanların en mükemmelidir."⁴⁶ İbn Teymiyye vefat ettiğinde, aynı zamanda sûfi olan Şamlı diğer aile fertlerinin kendisinden önce defnedildiği Şam'daki sûfi mezarlığına defnedildi.

Öyle inanıyorum ki, yukarıdaki yorumlar İbn Teymiyye'nin bir tasavvuf düşmanı olarak gösterilmesine yeterli delil teşkil etmez.

Şimdi biz dikkatimizi, Telbîsü İblîs adlı eseri Hanbelîliğin tasavvufa düşman olduğu tasavvurunu canlı tutmakta belki de en önemli tek faktör olan İbnu'l-Cevzî'ye yöneltmek zorundayız. Bu eser bir defadan fazla basılmış, D. S. Margoliouth tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiş ve Prof. Walther Braune tarafından *Ibn al-Ğauzi's Streitschrift gegen den Sufismus* adlı eserinde tetkik edilmiştir. Hakikatte bu eser, ne sadece sûfilerin ne de tasavvufun aleyhinde yazılmış bir eserdir.⁴⁷ Bu eser bazı sûfi uygulamaları aleyhinde yazılmış bir

43 Chester Beatty el yazması, 3296 (8), vr. 49a-70b, bk., vr. 67a.

44 *Lebistu'l-hirkata'l-mubâarakete li'ş-Şeyh Abdi'l-Kâdir ve beynî ve beynehû isnân.*

45 İbnu Nâsiri'd-Dîn (777-842) olarak bilinen Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî hakkında bilgi için bk., es-Sehâvî, Dav'u'l-Lâmî, c.VIII, ss. 103-106; İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, c.VIII, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire 1350-51/1931-32, c.VII, ss. 243, 245; onun İtfâu Hurkatî'l-Havbe bi-İlbâsı Hırkatî't-Tevbe adlı eseri bu iki biyografik notun her ikisinde de zikredilmiştir; ayrıca bk., İsmâil b. Muhammed el-Bâbânî (?), İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn, İstanbul 1945-47, c. I, s. 95, s.v. İtfâ.

46 İbnu Nâsiri'd-Dîn tarafından İtfâ adlı eserinde, Yûsuf b. Abdilhâdi'nin Bed'ü'l-Ulka (vr. 154a) adlı eserinden iktibas edilmek suretiyle zikredilmiştir: "Ve kad küntü lebistu hirkata't-tasavvuf min turuki cemâatin mine'ş-şuyûhi min cümletihimi'ş-Şeyh Abdi'l-Kâdir el-Cîlî ve hiye ecellu't-turuki'l-meşhûra". Bed'ü'l-Ulka şu şekilde devam etmektedir (age, a.y.): "ve kâle merraten fe ecellu't-turuki tarîku seyîdi's-Şeyh Abdi'l-Kâdir el-Cîlî, rahmetullâhi aleyh=(İbn Teymiyye) başka bir sefer şöyle demiştir: En büyük tarikat efendim Şeyh Abdulkâdir'in (r.a.) tarikatıdır."

47 Bu eser aynı zamanda Nakdu'l-ilm ve'l-ulemâ adıyla da bilinmektedir, Telbîsü İblîs, Muniriyye Matbaası, Kahire 1368-1949; diğer baskılar için bk., GAL, Suppl. c.I, s.918 (no. 38).

eserdir; fakat aynı zamanda bu eser filozoflar, putperestler, kelamcılar, hadisçiler, fıkıhçılar, vâizler, dilciler, şâirler, mutasavvıflar ve sıradan ve zengin halk olmak üzere başka birçok değişik grubun belli bazı uygulamalarının aleyhinde yazılmış bir eserdir. *Telbîsü İblîs*⁴⁸, özellikle İbnu'l-Cevzî'nin zamanındaki her nerede olursa olsun İslâm toplumunda olan 'ehl-i sünnet dışı' (*unorthodox*), yani gayr-i dînî (*unscriptural*) doktrin ve uygulamalara karşı yöneltilmiş bir suçlamadır. Eserin en uzun bölümü olan sûfilere ayrılmış bölümü, bizim çok önemli bir olguyu gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır. Şöyle ki, İbnu'l-Cevzî muhaddisler, fakihler ve vâizler gibi kendisinin de mensubu olduğu toplum içerisindeki bazı gruplara da [bu suçlamaları yöneltmeyi] esirgememiştir.

İbnu'l-Cevzî daha başka bir takım eserler yazmıştır ki, bunlar tamamen açıkça tasavvufun lehindedir. Onun tarafından ihtisar edilen iki eser tasavvuf sahasında en önemli eserler olarak kabul edilmiştir: 1) Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Hilyetu'l-Evliyâ'sını Safvetü's-Safve⁴⁹ adı ile; ve el-Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn'ini Minhâcu'l-Kâsîdîn ve Müfidu's-Sâdikîn adı ile ihtisar etmiştir.⁵⁰ Bir kaç biyografik eserden başka, onun Fadâilu Hasan el-Basrî'si⁵¹ ve İbrahim b. Edhem, Bişr el-Hafî ve Ma'rûf el-Kerhî gibi sûfiler hakkında yazdığı Menâkıb'ları⁵² gibi en geniş biyografi eserleri olan *Fedâil ve Menâkıb* türü eserlerin erken dönem sûfilere övenleri İbnu'l-Cevzî'nin kalemi sayesinde vücut bulmuştur. el-Muntazam adlı tarih sahasındaki eserinin biyografi ile ilgili bölümlerinde sûfilere öven çeşitli biyografik bilgiler bulunabilir.⁵³ İbnu'l-Cevzî'nin kendisine atfedilen bir eserde, onun kendisi gibi bir Hanbelî ve çağdaşı olan büyük sûfî Abdulkâdir el-Cîlî'yi tenkit ettiği doğrudur⁵⁴; diğer taraftan o kendisine atfedilen başka bir eserde büyük sûfî hanım Râbia el-

48 D. S. Margoliouth, *The Devil's Delusion by Ibn al-Jauzî*, *Islamic Culture* içerisinde, c. IX-XII (1935-1938), c. XIX-XXII (1945-1948).

49 GAL, Suppl, c. I, s.614.

50 GAL,c.I, s.504 (no: 36), Suppl,c. I, s. 748.

51 GAL, Suppl. I, s.917 (no: 17).

52 Ibn Rajab, Dhail (Fikî neşri),c.I,s. 418.

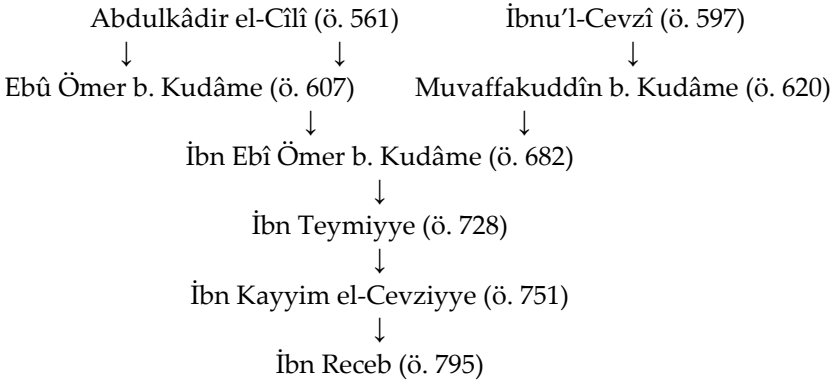
53 İbnu'l-Cevzî, el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem, nşr., Krenkow (Dâiratu'l-Maârif Baskısı), Haydarâbâd, 1357-59/1938-40, altı cilt=V-X; örneğin bk., c.X. s. 64 (İbnu'l-Cinâze, ö. 530); s. 75. (Ebû Gâlib eş-Şaykalî ed-Damağânî, v. 532); s. 97 (Ebû Sa'd ez-Zavzanî, v. 536, el-Ensâb müellifi es-Sem'ânî'nin tenkidine karşı savunma yapmaktadır), s. 99 (Ebû Nasr el-Hemedânî v. 536); s. 100 (Ebu'l-Hayr et-Tekrîfî v. 536); s. 113 (Ebu'l-Meâlî el-Bezzâz ö. 539); s. 127 (Ebû Muhammed ed-Darîr el-Cubbî v. 542), s. 182 (es-Siczî el-Herevî ö. 553); s. 226 (Hibetullah b. Abdillâh ö. 563); s. 128 (Tâhir b. Said el-Hîfî ö. 542); s. 239 (Nasir el-Huveyyî v. 547); ve diğerleri.

54 Bk., Ibn Rajab, Zeyl (Fikî neşri),c. II, s. 420 (17. satır): Kitâb fî Zemmi Abdilkâdir.

Adeviye'yi (ö. 185/801) övmektedir.⁵⁵

İbnu'l-Cevzî'nin bir tasavvuf düşmanı olarak vasıflandırılması için gereken vasıflar, diğer sözde tasavvuf düşmanı Hanbelîlerinki kadar bile yoktur. Yusuf b. Abdilhâdî'nin Bed'ü'l-Ulka'sında zikredilen sûfî silsilesinin bir halkasında görülebileceği gibi, kendisi de bir sûfî olduğu için o, tasavvufa karşı olamazdı. Aynı kutsal şecerede biz İbn Teymiyye ve İbn Kudâme'nin de yer aldığını görmüştük.

Muvaffakuddîn İbn Kudâme Bağdad'a gelirken, Abdulkâdir el-Cîlî tarafından karşılanmış, tarikata girme töreni olan sûfî hırkasını İbn Kudâme'ye giydirdikten altmış gün sonra el-Cîlî vefat etmiştir.⁵⁶ Bundan sonra İbn Kudâme, Kitâbu't-Tevvâbîn'de⁵⁷ görülebileceği gibi, daha sonra kendisi ile mektuplaştığı İbnu'l-Cevzî'nin yönetimi altında çalışmıştır. Yukarıda gösterilen şema, İbnu'l-Cevzî'nin ismi ile tamamlandığında aşağıdaki gibi görünmektedir:⁵⁸

İnkâr edilemez bir hakikat varsa o da şudur: İbn Akîl, İbnu'l-Cevzî ve İbn Teymiyye kendilerinden önceki ve sonraki diğer Hanbelîler gibi, sûfî doktrinlerini ve uygulamalarını tenkit etmişlerdir. Fakat bu mutlaka onların tasavvufu da ayıpladıkları anlamına gelmemelidir. Bu Hanbelî âlimlerin kaleminden çıkmış herhangi bir eleştirinin ne için yapıldığının çok iyi anlaşılması gerekir: [Bu eleştiriler sadece] bir tasavvuf suçlaması değil, fakat aynı zamanda eleştiri yapanların Kur'ân ve Peygamber'in sünnetinden sapan Kutsal Kitap ve sünnette hiç bir temeli olmayan dinden saptığını düşündükleri uygulamaların ve doktrinlerin de suçlanmasıdır. Bizzat tasavvufun kendisi

55 Bk., İbn Rajab, Zeyl, c. II, s. 418 (7. satır): Menâkıbu Râbiati'l-Adeviyye.

56 Bk., G. Makdisî, La Chaine d'initiation mystique de Muwaffaq ad-Dîn b. Qudâma, *Cahier de l'Herne* içerisinde, (Paris, baskıda)

57 İbn Kudâme, Kitâbu't-Tevvâbîn, s.77 (185. paragraf)

58 Bk., Yusuf b. Abdilhâdî, Bed'ü'l-Ulka bi Lebsi'l-Hırka, vr. 171b-172a.

kınanmamış, ayrıca fıkıh veya vaaz veya hadis de kınanmıştır. Kınanan şey mutasavvıflar, fıkıhçılar, vâizler ve muhaddsiler tarafından [İslâm'a] sokulan bid'atlerdir.

Biri, tekrar bu görünüm içerisinde bu gibi polemikler ortaya atmak için fikir ayrılığının İslâm'daki fonksiyonunu hatırlamalıdır. Çok iyi bilindiği gibi İslâm'da sünnilik, kilise meclisi gibi bir azizler meclisi veya konsiller tarafından tespit edilmiş değildir. Sünnilik entrumanını *icmâ* (fikir birliği) kavramında bulur. Bu fikir birliği *zımnî* (sözsüz) olabilir, ve *zımnî icma* sözlü veya yazılı icma kadar bağlayıcı olabilir. Bir konuda sessiz kalma *zımnî fikir birliği* olarak yorumlanabileceği için, kendi görüşlerini dile getirmek için İslâm âlimlerinin çok ciddi zorunlulukları vardır. Onlar da bunu polemiklerinde yapmışlardır. Polemik, İslâm dînî edebiyatı tarihindeki en yaygın anlatım türlerinden biridir. *Hilaf*, (fikir ayrılığı) sesli veya yazılı olarak bildirilmiş olması gerekir. Bir kimsenin ilan edilmiş bir doktrine veya muayyen bir uygulamaya aslında muhalif olduğu halde sessiz kalması, o doktrin veya uygulamayı *zımnî* kabul etmesi ile aynı anlama gelmektedir.

İslâm toplumunda polemik yapmak, Hanbelî âlimlere mahsus bir husus değildir. Diğer müslüman âlimler de, el-Cüneyd, el-Bistâmî, Serî es-Sakatî, el-Hüseyn en-Nûrî ve el-Gazzâlî gibi büyük sûfilerin yaptıkları gibi, tasavvufu tenkid etmişlerdir. Bu tenkid, onları tasavvuf düşmanı yapmadığı gibi, hiç bir şekilde Hanbelî sûfilerini de tasavvuf düşmanı yapmamalıdır. Tasavvufun kendisi tartışma konusu yapılmamıştır. Aynı nedenle, Hanbelî âlimlerin, Hanbelîliğin kendisini tartışma konusu yapmadan diğer Hanbelî âlimleri eleştirdikleri de bilinmektedir.⁵⁹

Hanbelî ekolü, Massignon'un işaret ettiği gibi, aralarından el-Hallac'ın çıktığı ve asla reddedilmediği ehl-i hadise mensup erken dönem sûfilerinin benliklerinde tasavvufu muhafaza etmişlerdir. İslâm'da ehl-i hadisin fonksiyonu, İslâm kültürünü korumak, İslâm'da gelişen her şeyi izlemek ve sonunda İslâm toplumunda kabul edilen hususları onaylamaktır.

Gelenekçilerin [ehlu'l-hadis] doğru dürüst bir hukuk, teoloji, tasavvuf ve diyalektik [anlayışları] olmamıştır. Onların en iyi yaptıkları şey, [karşıt düşüncelerle] mücadele etmek ve muhalefet etmek olmuştur. Bu nedenle Gelenekçi [ehlu'l-hadis'e mensup] sûfiler, İbn Arabî'nin tasavvuf [anlayışına] İbn Teymiyye'nin karşı çıkması gibi, kendilerine göre yanlış bir tasavvuf çeşidi olduğu için ılımlı tasavvuf tekliflerine karşı çıkmışlardır. Fakat onlar

59 Krş., İbnu'l-Cevzî, el-Bâziû'l-eşhebû'l el-munkadd alâ muhâlifî'l-mezheb, bu eserde o önemli üç Hanbelî âlimi eleştirmektedir: İbn Hâmid (403), Kâdî Ebû Ya'lâ (v. 458) ve İbnu'z-Zahunî (ö. 527), bu son âlim İbnu'l-Cevzî'nin hocasıdır; GAL, c.I, s. 504 (no: 29).

tasavvufun bizzat kendisine karşı çıkmamışlardır. Onlar bunu kendi tasavvurlarını yalanlamadan yapamazlardı. Bu öyle bir tasavvuftur ki, onlar, takva ehli ataları tarafından telkin edilen ve erken dönem sûfilerinin bağlı olduğu selefin yolu üzere (*alâ tarîkati's-selef*) olduklarını gururla ilan etmişlerdir.